

TARİHİ ANLAMA *

Yazan: Michael POLANYI
Çeviri: Ar.Gör.Hakan GÜNDOĞDU

Daha önce, bilgide, *anlama* sayesinde bir artış meydana geldiğini kabul etmekle, realitenin farklı derecelerden oluştuğunu kavranış ve insan zekasının deneyimimizdeki gerçekliğin en yüksek derecesini oluşturduğunu görmüştük. Farklı gerçeklik düzeylerinden oluşmuş bir şeyin hakiki mâhiyeti ise onun en üst düzeyini meydana getiren en kapsamlı özelliği ile açıklanmıştı. Bu yüzden, daha aşağı derecelerdeki özelliklerin bu konuda oynadığı ikincil rolü değerlendirmeden önce, ilk olarak bu özelliğin bilinmesi gerekir. Bu noktada da, insanla ilgili bir incelemeye, öncelikle, insanın *sorumlu kararlar verme eyleminde bulunan bir varlık* olarak ele alınmasıyla başlamak gerektiği ortaya çıkar.

İnsan kararlarının en çarpıcı örnekleri tarih tarafından kaydedilmektedir. Onlar, Hegel'in **Dünyanın tarihsel şahsiyetleri** dediği Alexander, Augustus, Charlemagne, Luther, Cromwell, Napolyon, Bismark, Hitler, Lenin gibi insanların eylemleridir. Bilim ve felsefedeki öncüler, büyük şairler, ressamalar ve bestekarlar, ahlakî ya da dînî inançlarının kurbanı olan kahramanlar daha yüce amaçlara hizmet edebilir ve uzun vadede daha da etkili olabilirlerdi. Fakat ne yazık ki, bu en çarpıcı insan tercihlerini şekillendirenler, onlar üstünde derin bir etkisi olan politik faaliyetlerdir. Aslında, bu faaliyetler unutulmayan tarihî olayların da sebebidirler ve bu yönleriyle de geçmiş çağların dramatik bir hikayesini anlatan tarihçilerin ana konusu olmuşlardır.

19. yüzyılın sonlarından bu yana, insan bilimlerinin ve özellikle de tarihin, doğa bilimlerinin metodlarının dışında başka metodlarla incelenmesi gerektiğini ciddi olarak öne süren bir felsefi hareket, mevcuttur. Bu felsefi hareket, köklerinin Hegel ve Herder'e kadar geri gittiği yer olan Almanya'da ve hatta daha ötede Vico'ya kadar uzandığı İtalya'da kısa zamanda hakim olmuş, İngilterede ise, tarihin doğa bilimleri alanından *ayrılmasını* hararetle savunan Collingwood'un yazıları bu görüşe sınırlı da olsa belirli bir nüfuz kazandırmıştır.

* [Polanyi, Michael, "Understanding History", *The Study of Man*, The University of Chicago Press, Chicago, 1959, s.71-102.] Polanyi'nin bu eseri, her biri, 1958'de North Staffordshire Üniversitesi'nde belirli periyodlarla verilen üç konferans metninden oluşmaktadır. "Understanding History" adlı bu bölüm ise, "Understanding Ourselves" ve "The Calling of Man" başlıklı konferanslardan sonra verilen üçüncü ve son konferansdır. (Çev: Hakan Gündoğdu.)

Oysa benim daha önce sunmuş olduğum ilk iki konferansdaki fikirlerim** açısından insanı inceleme ile doğayı inceleme arasında herhangi bir ayırım yapılmaması gerekir. Buna göre, bütün bilgi *anlamaya* dayanır; bu anlamdaki bilgi ise bütün varlık derecelerinde aynı türdendir. Fakat bu kanaat, aynı zamanda, anlama eylemimize konu olan şeyin yüksek bir varlık derecesinde yer almasından ve daha önce bilinmeyen anlayıcı özelliklere ihtiyaç duymasından dolayı, yeni anlama güçlerine ihtiyaç gösteren bir incelemeye de izin verir. Bu yüzden tarihçilerin *özel bir anlama yöntemi* kullanması gerektiğini tamamen kabul etmekteyim. Ancak ben yine de tarihçinin kullandığı metodun bütün karakteristik özelliklerinin, bilimde

** Polanyi, *The Study of Man*'in önsözünde, bu üç konferansın kısa zaman önce yayınlanan (1958) *Personal Knowledge*'a hem bir giriş hem de bir ek mâhiyetinde olduğunu ifade eder ve *Personal Knowledge* 'daki düşüncelerinin en azından konuyla ilgili kısımlarını özetlemeksizin *Personal Knowledge* 'da kalınan yerden *The Study of Man* 'de devam etmenin güçlüğüne işaret eder. Bu yüzden de, ilk iki konferans bu güçlüğü ortadan kaldıracak şekilde sunulmuştur. Biz ise burada sadece üçüncü konferansın çevirisini verdik. Bu durumu göz önüne aldığımızda metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, Polanyi'nin, bazı temel düşünceleri hakkında kısa bir bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Bir bilim adamı ve filozof olarak, Polanyi, öncelikle, "bütün bilginin kişisel olduğu" nu kanıtlamaya çalışmıştır. Kimilerine göre, *Personal Knowledge*, bu amacı gerçekleştirmek için kaleme alınmış fevkalade bir eser olup, üzerimizdeki egemenliği açıkça hissedilen entellektüel bir geleneğin zincirlerini kırmak için gösterilmiş dikkate değer bir çabanın ürünüdür. Gene bazılarına göre, Polanyi, bu çabasıyla, modern düşünceyi, eski bir yanlışdan kurtarmış ve bilimsel bilginin mâhiyetini inceleyip sınırlarını göstererek de Eleştirel Aklın Eleştirisi'ni gerçekleştirmiştir. İnsan Bilimleri ve Sosyal Bilimler'le uğraşan bir çok kimse, bu noktada, Polanyi'e çok şey borçludur.

Polanyi'e göre "apaçık bilgi" (explicit knowledge) ve "zımnî bilgi" (tacit knowledge) diye iki tür "bilgi" vardır. Dolayısıyla da "apaçık bilme" ve "zımnî bilme" diye iki tür de "bilme" vardır. Polanyi'nin "apaçık bilgi" dediği şey herhangi bir harita üzerinde ya da matematiksel bir formülde ifade edilen türden bir bilgidir. "Zımnî bilgi" ise bütün bilginin temeli olan bir bilgidir. Başka bir ifadeyle, biz "apaçık bilme" eylemi içindeyken bile bu eylemin özünde bir zımnî bilme eylemi vardır. "Zımnî bilme", Polanyi'e göre; idrak ettiğimiz şeyin ayrıntılarına nüfuz etme, idrak ettiğimiz varlığa katılmadır. Başka bir ifadeyle Polanyi'e göre, o, «Heidegger'in "bu-dünya-içinde-olma" (being-in-the-world) dediği şeydir.» Polanyi'ye göre; «her zımnî bilme eylemi, bu dünyaya katılımımızı, bu dünya içinde oluşumuzu hesaba katarak bizi yeniden yönlendirir ve varoluşumuzu şekillendirir.»

Polanyi'nin düşüncelerinde dikkat çeken bir başka husus ise, «bilginin, bir çok bilgi kuramının varsaydığından, kesinlikle, daha az objektif ve daha fazla kompleks olduğu» dur. Bununla beraber, Polanyi'e göre, «her anlama eyleminde, bilen kişisel katılımının bulunması, "anlamayı" *subjektif* kılmaz.» Ona göre; «Kavrama, ne keyfî bir eylem ne de pasif bir tecrübedir. O, evrensel geçerlilik iddiasında bulunan sorumluluk yüklü bir eylemdir. Bu yüzden, böyle bir bilme, esasen, gizli bir gerçeklikle ilgi kurma anlamında *objektiftir.*» Bir başka ifadeyle, «"kişisel bilgi" entellektüel bir sözleşmedir.» Son olarak işaret edilmesi gereken bir şey daha var ki, o da; Polanyi'nin «doğayı anlamaya çalışan doğa bilimlerinin, nihayetinde, insanı ve tarihi- anlamaya çalışan İnsan Bilimleriyle bir noktada birleştiği» düşüncesidir. [Bkz; Polanyi, Michael, *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, New York and Evanston, 1964, özellikle s. ix-xiv (first published 1958 and revised edition 1962); Krş., *The Study of Man*, s.11-13 vd.ile 102.] (Çeviren.)

kullanılan metodların tedricen değişmesi sonucunda ortaya çıkan ve birbiri peşi sıra sürüp giden merhalelere dayandığını ileri süreceğim. Nitekim bilim adamları, cansız doğanın incelenmesinden canlıların incelenmesine doğru tedricen ilerledikleri için, ilk olarak düşük seviyedeki yaşam formlarını, daha sonrada daha yüksek yaşam formlarını ele alıp, nihayette de bitkilerin dışındaki daha yüksek bir varlık derecesinde bulunan hayvanlardaki anlama yetisini inceleme üstünde dururlar, bu esnada idrakin hep daha yüksek dereceleri ortaya çıkar, insanı inceleme ise bunlara ancak biraz daha fazlasını, gene idrakin daha yüksek bir derecesini ekler. Esasen şimdi, tarih yazmanın karakteristik özelliklerinin genelde, doğa bilimleri içinde önceden düşünülüp tasavvur edilen bir gelişmenin devamı sonucunda ortaya çıktığını göstereceğim.

Buna, insan bilimlerinin başlangıcına kadar, bilimde ilerleyen idrak safhalarını mütalaa etmekle başlayacağım; ve bu noktada ilerledikçe, idrakin nasıl giderek daha derin ve daha kompleks olduğunu göstereceğim. İlk olarak fizik kuramlarına bakalım. Bu kuramlar doğanın nihâi prensipleriyle ilgilenir ve zaman ve mekan içinde oluşturulan düzenli sistemlerin varlığına işaret ederler. Bu ahenkli düzenin kuvvetli delâletleri, fizikteki keşiflere kılavuzluk eder, ve bir fizik kuramının hüsn-ü kabul görmesi onun bilimsel değerinin işareti olur. Bu hüsn-ü kabul ise ancak kuramın denenip, olgular tarafından doğrulandığı gözlemlendiğinde oluşmaktadır.

Anlamanın yapısal unsurları, bundan önceki iki konferansın ilkinde betimlenmiş ve ikincisinde de ayrıntılı olarak ele alınıp başka bazı unsurlarla zenginleştirilmişti. Şimdi biz, bitkisel varlık düzeyinde bulunan canlılar ile makina ve aletlere benzeyen şeyleri ele alacağız. Bu seviyede, yeni ve daha çarpıcı mükemmellik ve başarı şekilleri ortaya çıktığını ve bu yüzden her hangi bir kimsenin bu gibi şeyleri *anlamasının* daha kolay olduğunu da önceden görmüştük. Bunun yanısıra bir makinayı anlamanın onun amacını ve çalışma tarzının mantıksallığını kavramak ile, bir organizmayı anlamanın ise, bireysel varlığı ve onunla aynı cinsten olan bir birey için uygun olduğunu düşündüğümüz ölçüleri dikkate alarak bu bireyin doğru gelişimi, şekil ve fonksiyonu gibi özelliklerini idrak etmekle mümkün olduğunu da görmüştük.

Anlama ve anlam üzerindeki bu vurgu hayvanların şuurlu eylemlerinden bahsederken de aynı derecede önemlidir. Burada, bireyin tepkileri, çevresine uyum sağlaması için daha fazla sınırlanmamıştır ve onlar bu tepkileri düzenlemek için çaba gösterirler. İhtiyaçlarını karşılamaya çalışan hayvan, bunu gerçekleştiremediği zaman, kendine engel olan şeyi bilmek ister ve böyle yapmakla da, doğru veya yanlış bazı tahminlerde bulunur. Bu türün başarısı da başarısızlığı da, her sağlıklı bireyde gözlenebildiği için, bu özelliği, bütün canlıların bitkisel düzeydeki duyarlılıklarına ekleyebiliriz. Şimdi bu ayırımı mantıksal yapısı açısından taslağını çizmek suretiyle daha fazla açıklık getireceğim.

İzninizle ilk olarak, bitkisel yaşamın gözlenmesinde cansız bir cismin gözlenmesinde olduğu gibi, sadece iki mantıksal derece ortaya çıkarken, şuurlu olarak hareket eden bir hayvana ilişkin gözlemlerin genellikle üç mantıksal derece ihtiva ettiğini göstereceğim. Bu mantıksal derecelerin sıralanışı şöyle örneklenebilir: Ben "Taş yuvarlanıyor." derken, bu, iki mantıksal derece içerir. Bunlardan biri, ben ve taş hakkındaki ifademe ilişkin (1) ve diğeri de, taşın kendisi hakkındadır. (2) Biz genellikle kendimizi "bir taştan" daha yüksek bir derecede düşünür, taşı da daha aşağı bir derecede olduğundan dolayı küçümseriz. Halbuki, «"Taş yuvarlanıyor." cümlesi gerçektir.» dersem, bu ifade de birarada bulunan üç şeyi birbiriyle uyumlu hale getirecek üçüncü bir dereceye ihtiyaç duyarım. Yani, (1) Kendim ve ifadem için en üst bir derece (2) gerçek olduğunu söylemekte olduğum şey hakkındaki cümle için orta bir derece ve (3) taş için alt bir derece olması gerekir.

Sadece bitkisel hayata sahip olan canlılara ait ifadeler de, taşlar hakkındaki ifadeler gibidir. Onlar da sadece iki mantıksal derece ihtiva ederler. Oysa, bir hayvan nesnelere tanımaya ve hareket etmeye başladığında, kontrol etmeye çalıştığı şeylerin seviyesi üstündeki mantıksal bir dereceye yükselir. İşte bir örnek; Ben "Kedi bir canlıdır." derken, burada tıpkı "Taş yuvarlanıyor" da olduğu gibi, ancak iki derece vardır; Oysa "Kedi fareye bakıyor." dediğim zaman üç derece ortaya çıkar: Benim için en yüksek, kedi için orta ve fare için en aşağı bir derece. *Bu mantıksal yapı, gerçekten var olsun ya da olmasın, ilk bakışta teneffüs ya da sindirim sisteminden sözemediğimiz bir hayvanın anlama yeteneğinden söz etmemize olanak sağlar.* Bu ise, anlayışımızın esaslı bir şekilde güçlenmesine yol açar. Ancak yine de, bir hayvanın yanlış yapabileceğini düşünmemizden dolayı, bilinçli karar vermesi konusunda ona bir sınırlılık atfederiz. Bu oldukça kompleks üç dereceli mantıksal yapı, hayvanın sezgisinin farkına varmanızı sağlayan müşterek tecrübemizin genişlemesiyle elde edilmektedir.

Aslında, bir hayvanın yanlış ve doğru karar verme yeteneğini kabul etmek demek, aynı zamanda, o hayvanın bakış açısından kaynaklanan ve doğru da yanlış da olabilen ondaki yorumsal çerçeveyi de kabul etmek demektir. Bu ise bize iki tür yanlış arasında bir ayırım olduğunu gösterir. Örneğin; alabalık, balıkçının oltasındaki yapma sineği kaparken, tecrübenin başka türlü doğru bir yorumuna dayanan bir yanlış yapmaktadır. Öte yandan genç kazlar bir insanı anneleri olarak kabul ettiklerinde, aynı yanlış tutum içinde, başka insanların da arkalarından giderler. Onlar, kendi deneyimleri hakkında, tamamen yanlış yorumlayıcı bir çerçeveye ilgi kurarak, böyle bir hükme varıyorlar. Başarısızlığın bu her iki şekli de, örneğin, beyinlerinin önemli bir kısmından mahrum olan farelerde gözlemlendiği gibi, patalojik bir muhakeme yokluğundan ayırdedilebilir. Doğru hüküm vermeyi, başarısızlığın bu üç türüne ilave edersek, bilinçli seçimlere ilişkin dörtlü bir sınıflandırma elde etmiş oluruz. Nitekim benzer bir sınıflandırma tarihçiler tarafından da öne sürülmektedir.

Bununla beraber insanların düşünceleri ile hayvanların zekası arasında bulunan uçuruma geçmeden önce, ikisi arasındaki ayrımı biraz daraltacağız. Bunu, bazı hayvanlarda düşük seviyede bulunan güçlü zihinsel isteklerin varlığını onaylamak suretiyle yapabiliriz. Nitekim, daha yüksek seviyedeki hayvanların, umdukları bir ödülü elde etme esnasında uğradıkları -az önce sözü edildiği gibi- büyük başarısızlıkların, sebeplerini açıklayamadıklarında rahatsız olabildiklerini gösteren kanıtlar vardır. Hatta hayvanlar, bazı sorunlar yüzünden, sinir bozukluğuna dahi yakalanabilmektedir. Buna mukabil, onların, sadece zihinsel güçlerinin bir sonucu olarak, akıllıca bir çözüme varabildiklerinin de farkına varılmıştır. Böylece, biz de, bireyin kendi yararı için zihinsel üstünlük kazanmaya çalışması sayesinde, ben-merkezli bireyselliğin yeni başlayan egemenliği hakkında bir fikir ediniriz.

Şimdi doğa bilimlerinden insan bilimlerine geçeceğim ve böyle yapmakla da, felsefecilerin bu iki bilgi şeklinin alanları ve metodlarının birbirinden ayrılması gerektiği iddialarının dayandığı, tabiatın incelenmesi ile tarih yazma arasında bulunan farklarla karşı karşıya geleceğim. Tarihsel araştırmaların bütününe hatırlarsak, içlerinde insanın sorumlu kararlarına en samimi olarak yaklaşan *dramatik tarih* olduğunu görürüz. İzninizle, tarihin konusuna bir örnek olarak Napolyon'un yaşamını ele alalım ve onunla son derece soyut, bilimsel bir bilgi idealine en fazla yaklaştığı söylenebilen matematiksel bir teori, evrensel yerçekimi, arasındaki farkı gösterelim. Napolyon'un yaşamı bir dizi faaliyetten oluşur, buna karşılık yerçekimi sadece olayları ihtiva eder, faaliyetleri değil. Bu durum, örneğin; liderliği altındaki Fransa tarafından sürdürülen savaşlardan, Napolyon'un, ne kadar sorumlu olduğu gibi bir problem ortaya çıkarır. Profesör Pieter Geyl bu ve benzer problemlerde Fransız tarihçilerinin Napolyon hakkında öne sürdüğü yirmi yedi farklı görüş tesbit etmiştir. Geyl araştırmasına "**Lehte ve Aleyhte görüşlerle Napolyon**" (**Napoleon For and Against**) adını vermişti. Bu eser tarihçilerin tarihsel faaliyetlerin sebeplerine ilişkin incelemelerinin *övme* ya da *yerme* ile sonuçlandığını gösterir. Oysa, bu gibi meseleler fizikçinin kendi konusuna yaklaşımında yer almaz. Çünkü fizikçinin konusu kendisiyle ilgi kurabilecek hiç bir ahlâkî sorumluluk problemi ve faaliyetini kapsamaz. Bu fark, Napolyon'un motivlerini, yani onu harekete geçiren güçleri, anlamak için kendini onun yerine koymanın, onun düşüncelerini yeniden yaşamının gerekli olduğu olgusuyla ve doğal olarak, konuya bu şekilde nüfuz etmenin sonucunun da bir dereceye kadar nüfuz eden kişiye bağlı olacağı gerçeği ile derinleşmektedir. Bu yüzden, Profesör Geyl, Napolyon'u değerlendirmenin tarihçinin politik görüşlerine bağlı olduğunu ileri sürer. O, bu görüşlerin tarihçinin değişik fikirli insanlar ya da guruplarla kurduğu yakın ilişkilere ve eserini te'lif ettiği tarihe göre değiştiğini görmüştür. Nitekim anti militarizm ve dinî duygular Napolyon'un aleyhine konuşurken, ulusal övünç ve kiliseye karşı gelme hisleri onu onaylamaktadır. Son zamanlarda Rus devrimine karşı oluşan tepkilerimizin, nasıl, Fransız devrimi ile ondan önceki bin yıllık barış dönemine ait yeni yorumlara yol açtığını anımsamalıyız. Görüldüğü üzere, tarih yazmanın bizzat

kendisi tarihsel bir süreçtir. Bu ise, onun fizik, kimya veya biyolojiden kesin bir şekilde ayrıldığını gösterir.

Şimdi, az önce onlardan bahsederken yaptığım gibi, sıra ile bu hususların her birini tek tek ele alacağım. Doğa bilimleri tarafından incelenen olaylar ve tarih tarafından kaydedilen faaliyetler arasında bulunan farklar, eğer hayvanların faaliyetlerinden bahseden ve doğa bilimleri alanı içinde yer alan hayvan psikolojisini anımsarsak, tamamen gözden kaybolmaktadır. Sadece insan faaliyetlerinin ahlâki değerlendirme konusu olduğu doğrudur. Ancak, genellikle kabullenilen kanaatin aksine, doğa bilimlerindeki her bilim dalı farklı değerlendirme ölçülerine sahiptir. Her değerlendirmede ortak olan değerlendirme ölçüleri ile beraber, her bilim dalının incelediği konunun hususi mâhiyetinin gerektirdiği değerlendirmeler de vardır; ve bu, insan faaliyetlerinin ahlâki bir değerlendirilmesine doğru giden bir gelişme sürecine yol açar. Nitekim, fizikçi, cansız madde modelleri için mükemmel ölçüler tesbit eder; tabiatçı, farklı bitki ve hayvanları şekillerine göre sınıflandırır; fizyolog, her tür için, o türün kendi organlarının doğru işlevlerini, uygun isteklerini ve gerçeğe uygun algılamalarını betimleyen belirli ölçüler saptar; ve son olarak hayvan psikoloğu her hayvanın önüne zihinsel güçlerine göre çeşitli problemler koyar, ve bu problemleri nasıl çözdüklerine bakarak onların yeteneklerini tesbit eder. Bu değerlendirmeler, birbirini izleyen her safhada daha kompleks ve konusuna daha fazla nüfuz edici olmaktadır.

Aynı zamanda, onlar devam ettikçe daha deruni olmakta, ve bu, doğa bilimlerini farklı bir münasebetle, tarihe bağlamaktadır. Bu durumda ise, doğa bilimleri alanında bir bilgi konusu olan her hangi bir şey üzerinde bir gözlemde bulunan kimsenin, bazı nüfuz etme ölçülerine ihtiyaç duyduğu, ve bu nüfuz etmenin deruniliğinin de tarihçinin karakteristik bir metodu olduğu, ve bunun da tastamam nüfuz etmeye doğru sürekli bir ilerleme gösterdiği akla gelir. Bir fizikçi, matematiksel bir teori üzerinde fazlasıyla durabilir. Bununla beraber o, her şeyden önce, bu teorinin genel özellikleriyle; genelliği, basitliği ve doğruluğu ile ilgilenir. Kimyacı, halihazırda, konusuna biraz daha farklı bir alaka gösterir. O, kimyasal değişmelerin hassas bir şekilde düzenlenmesiyle alâkalıdır ve bileşimlerin özellikleriyle uğraşmaktan zevk alır. Tabiatçının yaşam formlarına ve doğal faaliyetlere olan alâkası ise daha derunidir. Malumdur ki, bilinen bir türün örneklerini teşhis etme, bilinen bir kimyasal maddenin bir nümunesini teşhis etmeden çok daha yüksek bir uzmanlık derecesi gerektirir. Nitekim bir hayvan davranışını incelemeye başladığımızda, ancak, hayvanla kendi aramızda herhangi bir fark gözetmezsek, istekler, duygular ve amaçlı faaliyetlerden oluşan bütün bir alemi anlar ve onun bir parçası oluruz. Hatta daha ileri gidersek, hayvan zekasıyla bir ilgi kurarız. Bu nüfuz etme ise, o derece içtendir ki, hayvanın kendisine, en yoğun zihinsel güçlerini harekete geçirecek sorular yöneltmeyi öğrenebilir ve bu suretle onu zihinsel çözümlemenin sınırına getirebiliriz. Ancak hemen belirtmeliyim ki, gelinen bu noktadan, Napolyon gibi tarihsel bir şahsiyeti, onun kişisel problemlerini

yeniden yaşamak suretiyle, anlamamızı sağlayacak daha öte bir adımı tahmin etmek henüz abartılı görünmektedir

Bu yüzden şimdiye kadar öne sürülen ilk üç ilkenin herhangi birine dayanarak tarihi doğa bilimlerinden ayıramayız. Bu üç ilke şunlardı: (1) Tarihçi basit olaylardan ziyade *faaliyetleri* inceler, (2) bu faaliyetleri, *onlara mahsus ölçülere göre* değerlendirir ve (3) kendi konusunu, onun faaliyetlerini *yeniden yaşayarak* çalışır.

Ancak, yine de, tarihçilerin kişisel münasebetlerine göre Napolyon hakkında uyguladıkları standartların değişmelerini, uzaktan bile olsa, hayvan psikolog yada biyologlarının açıklayıcı yapılarında yer alan benzer değişmelerle karşılaştırabiliriz?

Siyasî olarak dayatılan doğmaların, Sovyetler Birliği'ndeki bu bilim dallarına zorla kabul ettirilmiş olması siyasi etkinin bilimi yozlaştırabileceğini ispat eder görünmektedir. Fakat bu mesele daha geniş bir zamana ihtiyaç gösterir. Şimdilik sadece, birbirini izleyen hakkaniyet derecelerinin, çoğu kez insan faaliyetlerini daraltan ve kaçınılmaz olarak sınırlayan daha az önemli özellikler içinde nasıl iş görebildiğini açıklamak için, içinde insan sorumluluğu düşüncesini geliştirdiğimiz durumu hatırlayalım. Burada, tabakalar halinde düzenlenmiş bir âlem düşüncesinin, hakikata hizmet eden bir insan zekası için gerekli bir temel olduğu gösterilir ve bu düşüncenin kabul edilmesinin özgür bir toplumun temeli olduğu varsayılır. Açıkçası, eğer bu mantıksal ardardalık doğru ise, aynen, âlemin mantıken zorunlu önceliğinin, âlemin tabakalar halinde düzenlenmiş yapısına işaret etmesinde olduğu gibi, özgür bir topluma karşı duyduğum muhabbet de, zımnen onun realitesini te'yt eder. Esasen neden böyle olmasın ki? Nitekim biz her *anlama aktının* bir dereceye kadar varlığını belirlediğini, ve keza bundan dolayıda, **bir insan olmak** için gösterilen yerinde bir çabanın, amacına ulaşması için, **insanın iyi anlaşılması** gerektiğini daha önce göstermiştik. Bu bağlamda, Marx'ın, metodolojisinde işaret ettiği ekonomik determinizminin tamamen reddetsem de onun, insanın sosyal varlığının insanın bilincini determine ettiği şeklindeki tezini bir dereceye kadar onaylamaktayım. Fakat yine de, Windelband'ın, ilk defa, oldukça tesirli bir şekilde, tarihin doğa bilimlerinden ayrılması gerektiğini ifade ettiği 1894'deki rektörlük nutkun'da ,ele alınan bir husustan; tarihin karakteristik özelliğinden de bahsetmek zorundayız. Windelband, burada, doğa bilimleri tarafından incelenen olayların **tekrarlanabilirliği** ile tarihsel olayların **bir kereliğini** aralarındaki farkı göstererek karşılaştırmıştı. Bu esnada da, aradaki farkın, her çeşit bilgide yer alan pratik, yani olaylara dayanan, ve teorik, her iki mantıken ayrı yaklaşıma işaret etme açısından, oldukça belirgin olduğu öne sürülmüş ve tarihin karakteristik özelliğinin teorik olandan ziyade, olaylara dayanan ilginin üstünlüğünden kaynaklandığı düşünülmüştü. Doğa bilimleriyle karşılaştırıldığında ise, bunun zıddı geçerliydi. Bundan başka, bilimlerin devamlı olarak sınıflandırılmasının sonucunda, bir kereliğin değişken oranlarıyla genel özellikler elde etmede matematiksel fiziğin tarih

araştırmasına yardım ettiği görüldü. Fakat hiç bir girişim mantıken eşit olmayan bu iki unsurun birbirine oranının neden bu şekilde değişmesi gerektiğini açıklamamıştır.

Windelband'ın kısa gözlemleri daha sonra Rickert tarafından sistematik bir şekilde yeniden ele alınıp genişletilmiştir. Ben şimdi, az sonra söyleyeceklerime dayanarak, çeşitli şekillerde ortaya çıkan *tekrarlanma* ve *bir kere olma* arasındaki ilişkiyi yeniden ele alacağım. Kanaatime göre, bilimle meşguliyet, her zaman, anlamaya karşı duyulan bir istek sayesinde teşvik edilmektedir. Daha genel olarak söyleyecek olursak, anlamaya karşı duyulan bu şiddetli istek insanın bütün zihinsel yaşamını olumlu olarak etkiler. Bu şiddetli arzu, tam olarak anlaşılamayan şeyleri açıklamayı ummamızı sağlayacak bir düşünce yakaladığında son derece tatmin olur. Böylesine derin bir düşünce ise, hakikatı tamamen ortaya çıkarır, ve şiddetli bir ilgi uyandırır. Bu, bazı farklı durumlarda bütün insan düşüncesine uygulanır, ve doğa bilimlerinin farklı dalları içinde farklı şekilde tatbik edilir. Nitekim, fizik, farklı, yüzeysel ve cansız konusuna rağmen, sınırsız ve hassas genellemeleri vasıtasıyla bir kesinlik ve anlam kazanır. Biyolojinin fiziğe göre daha az olan genellemeleri ve kesinliği de, canlıların yaradılıştan gelen anlamlılığı ile telafi edildiğinden, onun bölük pörçük ve kesin olmayan anlayışları da aynı şekilde başarılı sayılır. Bu yönde ilerleyen bir süreç ise, bizi biyolojiden dramatik tarihe götürür. Napolyon'a ait bir kişiliğin *derinliğine anlaşılması* için büyük tarihî çalışmalar gerekir, ve böyle eserler, belli başlı genellemelerde bulunmaksızın yeterli miktarda merak uyandırır. Oysa, büyük insanlar yaşamamış olsaydılar, dramatik tarihte yazılamazdı. Sonuç olarak da, geçmişin rivayetleri ya entellektüel açıdan değersiz rivayetler haline gelirdi, ya da genel politik, ekonomik ve sosyal değişmelerin analiziyle sınırlandırılırdı. Tarih hakkındaki bu teorik yaklaşım, tarihin daha az ilgi çeken ayrıntılarının, zihnin daha büyük bir başarısı için gerekli olan bir malzeme ve faaliyet alanı sunmasından dolayı bir değer kazanabilir

Özetlemek gerekirse, her çakıştı tekdir, fakat tamamen tek olan nesnelere az bulunur. Bunların bulunduğu her yerde -insan toplumunun üyeleri arasında yada tabiatta bulunsun farketmez- onların kendileri ilgi çekici olurlar. Onlar kendi bireyselliklerinin sistematik bir incelemesine ve deruni bir nüfuz etmeye imkan verirler. Büyük insanlar tabiatta bulunan herhangi bir objeden daha fazla tek dirlir. Bu yüzden onlar, *bir tek olma* ya ilişkin, herhangi bir doğal objeninkinden daha ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulurlar. Bundan dolayı artmakta olan deruniliğinin ve hassas alışımlı bir bilimler silsilesinin sonunda yer alan dramatik tarihin özel konumu, tarihin ana konusu içinde bulunan fevkalade kuvvetli ve gizli bir *katılım* sayesinde, hâla, bu bilimlerin hepsine karşı bir denge oluşturmaktadır.

Tarihin incelenmesini doğa bilimlerine benzemesi açısından ele alan bir bilgi teorisi, tarihin, gerçekliğin farklı bir derecesiyle ilgili olduğunu doğrulamakla beraber, tarihin doğa bilimleri sahasından *ayrılma* sını ne reddeder ne de kabul eder.

Böyle bir bilgi kuramı, tarih tarafından kaydedilen insan faaliyetlerini incelemeye meşgul olduğunda, bizi, bu bilgi teorisi içinde, insan zihninin rolünü mümkün olduğu kadar açık bir şekilde tanımlama göreviyle başbaşa bırakır. İnsanı incelemeyi sorgulamamızda yer alan bu son adımlar, şimdi düşüncenin bir önceki çizgisine dönülerek ele alınacaktır.

Daha önce, insanın dünyada saygı duyduğumuz biricik varlık olduğunu söylemiştim. Bu değerlendirme, tamamen zihinsel olan şeylere bakıp, onları daha düşük yaşam formlarının başarılarıyla veya cansız dünyanın ahengiyle karşılaştırmadan farklıdır. Bilim ve sanatla uğraşmak gibi tamamen zihinsel olan soylu faaliyetler, maddi ihtiyaçları karşılamaya hizmet etmezler, bilakis, maddi fedakarlıklar isterler. Bu fedakarlıkların ise bizzat kendileri, bir fazilet olarak kabul edilir. İnsanın kendisine saygı duyulmasını istemesi, yani fedakarlığının delili olan şeyleri dikkate alarak, kendisiyle aynı saygı hissini paylaşan kimselerden saygı görmeyi talep etmesi, insanın bu gibi fedakarlıklara muktedir olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun insanlar arasındaki karşılıklı saygı ve samimiyetin manevi temeli olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bununla beraber, bu, aynı zamanda, içinde tarihi yazan insanlarla tarihi yapan insanların karşı karşıya geldiği bir çerçevedir de.

Böyle bir zeminde, arzu edilen bir hürmet duygusu kadar, eleştiri için gerekli olan bir duyarlılık da aynı derecede önemlidir. Bu duyarlılık ise, insanların zihinsel isteklerini gerçekleştirmelerine mani olan engeller nedeniyle, içinde buldukları çevre tarafından sınırlandırılmaktadır. Burada, insanın sorumluluğunu pek dikkate almayan ve insan tercihlerini de buna göre açıklayan sosyal bağlılık ve maddî varlık ortamını kastediyorum. Bu maddî ve sosyal kökleşmişlik, hayvanların ben-merkezci zekasının başarısızlıklarını sınıflandırırken düşündüğüm üç tür hata nedeniyle, insanın zihinsel yaşamını da etkilemektedir. Bunlar; (1) Mazur görülebilir bir çerçeve içinde işlenenler; (2) Tamamen yanlış ve doğru olmayan bir çerçeve içinde ki mantıklı kullanımlar (Bunlar tamamen yanlış, yorumlayıcı bir çerçeveye ilgi içinde gerçekleştirilen ve akla yatkın gibi görünen hatalardır) ve (3) İnsan sorumluluğuna konu olmayan patolojik hareketlerdi. Şimdi ise bu üçünün, tarihsel faaliyetleri değerlendirmede nasıl olup da üç yanlış a yol açtığı gösterilecektir.

Tarihçiler, tarihsel şahsiyetlerin kusurları veya ahlâksal ve siyasal *büyüklikleri* ile fazlaca ilgilenirler. Onlar, ele aldıkları konular hakkındaki kendi ahlâksal ve siyasal hükümlerini, aynı sınırlamalar içinde, vermek zorundadırlar. Mevzii kökleştirmeler tarafından tarihçilere dayatılan sınırlamalar, ortadan kaldırılamaz sınırlamalardır. Zira, onları kökünden söküp atmak için yapılan herhangi bir girişim, gene bu sınırlamalar içinde yapılmak zorundadır. Nitekim bir dereceye kadar herbirimiz, kendimizin nihayetinde zimni bir kararımıza dayanan düşünce ve isteklerimizi ifade edebilmek için, cemiyet ortamının varlığını kabul eder ve ona dayanırız. Bizzat kendim bu sonucu, bu tarzda ortaya konan bir şey olarak kabul

etmekteyim. Aslında bu da, yalnızca, az önce insan tercihleri hakkında söylediklerimi kendi kendime onaylatmam demektir.

Bu şartlar altında mütalaa edersek, tarihsel faaliyetleri değerlendirmenin üç şekliyle ilgili üç çeşit tarihsel yanlış olasılığının farkına varırız. (1) Tarih, faaliyet halinde olan kişilerin tarihsel ortamdaki farklılığını hesaba katmaksızın, kendi ölçülerimizi kullanarak yazılabilir. Nitekim, Voltaire ve Gibson gibi 18. yy'daki tarihçiler, bu dar fikirli tavırla, geçmiş hakkında karar vermeye çalışmışlardı. Biz, bunu, rasyonalist yanlış olarak adlandırabiliriz. (2) Yükselişe geçen bir diğer tarihsel metod, yani "Tarihselcilik" (Historicism) olarak bilinen tarihsel yöntem ise geçmiş faaliyetler hakkında bir karar verirken onları bu faaliyetlerin cereyan ettikleri zamanın ölçüleriyle değerlendirmekle, tarih kavramımızı değiştirmiş olmaktadır. Bu metod, kayıtsız şartsız doğru olarak kabul edildiğinde, onun zaman açısından anlamsızlıkla ilgili olarak yapılacak muhtemel bir eleştiriye imkan vermediği görülür. Bu yüzden de, onun aşırı ve tamamen yanlış olan bir göreciliği teşvik ettiği söylenebilir. (3) İçinde bütün faaliyetlerin güç ve menfaat dürtüleriyle determine edildiği gözlenen materyalist bir tarih kavramına gelince, onunla insanın ahlaksal faaliyet alanının zayıflatılması, öyle ileri bir dereceye varır ki, bu hareket tarzı, yorumlandığında bütün faaliyetlerin ahlaksal anlamdan yoksun, ve insanın da ideal vazifeleri gerçekleştirme sorumluluğundan tamamen mahrum olduğu görülür. Bu ise determinist bir yanlıştır.

Anlaşılacağı üzere rasyonalist yanlış, insanın doğal zihinsel yapısını kabullenip, *bir kişinin sorumluluğu* üstüne zorla dayatılan sınırlamaları dikkate almamaktan yani birinci örnekteki değerlendirmeye uymaktan doğar. Relativist yanlış ise, şu karşıt hataya sebep olur; bu hata, meydana getirdiği yapıyı anlama konusunda kişinin sorumluluğuna hiç önem vermeyip ikinci örnekteki gibi bir değerlendirmeye gidildiğinde meydana gelir. Determinist yanlışa gelince, o, akli başında olan insanları ele alırken üçüncü eleştirideki yanlışa düşer; bu ise, onların akıldan ve sorumluluktan yoksun olduğunu varsaymaktır.

İnsan karşısında gösterilen dengeli bir ilgi bu üç yanlışın hepsinden kaçınır. Bu ilgi, insanın, şartlar tarafından determine edilmeyen sonuçlar ortaya koymak için, yaratılmışlara has zayıf yeteneklerinin yardımıyla özel maharetler elde etmeye çalışmasının kendi görevi olduğunu kabul eder. Buna göre, tarihçi her tarihsel kişiliği, verili bir kültür ortamını kabul etmedeki ve hiç bir zaman küçültücü şeylerden uzak olmayan rastlantısal fırsatları değerlendirmedeki durumuna bağlı olarak ele alacaktır. Bununla beraber, tarihçi, her şahsın, kuşatıcı kültürün ne kadarını verili ve kendi zihnini teşkil edici olarak kabul ettiği, hangi fırsatları kullandığı yada kullanmadığı, ve hangi küçültücü teşviklere kapıldığı yada kapılmadığı konusunda kendi lehinde karar verdiğini de görecektir. Tarihçinin, böyle durumların, akli başında bir insanın şuurlu faaliyetlerini karşı konulamayacak şekilde belirleyebilmesine izin vermemesi ve şu üç yanlıştan kaçınması gerekir: (1) Bütün özgür faaliyetlerin zorunlu biyolojik ve kültürel kökleşmişliğini kabul

etmekle yapılan **rasyonalist yanlış**, (2) Her insanın hakikat ve doğruluk standartları için bazı hususi ölçülere sahip olduğunu kabul etmekle yapılan **relativist yanlış**, ve (3) Sorumlu kararların verildiği bir yer olan insan zihninin kişisel bilgisini görmezden gelmekle ortaya çıkan **determinist yanlış**.

Bu durum, hayvanın daha düşük bedensel işlevler ve refleksler mekanizmasında ortaya çıkan kasıtlı ve şuurlu kararlarının kökleşmişliği ile insanın sorumlu kararının sosyal kökleşmişliği arasında var olan benzerliği artırır. Şimdi bu tartışmayı, tarih felsefecilerinin tarih yazmanın doğa bilimlerinden ayrılmasına sebep olarak öne sürdükleri başka bir meseleden bahsetmek için genişletebiliriz.

İnsanın doğruluk ve hakikat ölçülerine karşı sorumluluğu, matematiğe olan kabiliyeti, adaletle iş görebilmesi, şiir yazabilmesi ve diğer sırf zihinsel olan faaliyetleri gerçekleştirebilmesi; onun mantıklı hareket edebilen -rasyonel- bir kişi olarak tanımlanmasını sağlar. Esasen, insanlık tarihi de, şimdiye kadar, bu gibi faaliyetlerden oluştuğu için, bizim matematiksel bir kanıtı veya bir mahkemenin adli kararlarını anlayabilmemizde olduğu gibi, tarihçi de, aynı şekilde, geçmiş insanların fiillerini anlayabilir. Rasyonel kararlar veya faaliyetler mantıken doğrulanabilirler, ve bir dereceye kadar, geçmiş tarih boyunca bir defa meydana gelmiş olan şartları dikkate almadan, her zaman ve her yerde doğru olmaya devam ederler. Nitekim bu yüzden, tarihinin, böyle rasyonel bir kararı anlamasıyla, doğa bilimleri alanının dışına çıkmadığı öne sürülmektedir.

Bu iddia, rasyonel insan faaliyetleriyle, örneğin; bir beyin hasarından kaynaklanan patolojik bir davranış arasındaki zıtlığa işaret ederek devam ettirilir. Çünkü böyle hastalıklı bir davranış hiç de makul değildir. O, *sebebler* (reason) göz önüne alındığında bütünüyle anlaşılabilir; fakat bunun yerine *nedenler* (cause) açısından anlaşılabilir. Bu ise ancak doğa bilimleri için uygun bir konudur. Aslında, bir Tiberius yada bir Hitler'in patolojik davranışları, tarihsel kaydetmenin konusu olabilirlerse de; bu, tarihinin tarihsel şahsiyetlerin sorumlu kararlarını anlamayı gerektiren farklı görevlerinin dışındadır. Bu farklılığı kabul etmekteyim; o, hem belirgin hem de önemlidir. Ancak şimdi aynı farka daha genel ilişkiler içinde rastladığımı ve onu doğa bilimleri içindeki çeşitli bilim dalları arasında da gördüğümü eklemek isterim. Bu fark, bu çalışmalara temel olan daha düşük bir seviyeye ait özelliklerin etkileriyle daha yüksek bir seviyede çalışan kuşatıcı bir prensib arasında gözlenen bir farktır. Bu farkı, bir kez de nedensel açıklamalara karşıt olarak rasyonel açıdan yeniden formüle etmekle, ve aynı zamanda da bu incelemenin bütün alanını kapsayacak şekilde genişleterek anlatacağım. Şöyle ki;

Doğru hukuki bir karar sebebsel olarak açıklanabilir bir faaliyetdir, ama bununla beraber o, aynı zamanda, insan cinsinden bir varlık olan bir hakimin de faaliyetidir. Şu kadar ki, hakim adaleti yerine getirirken zihin ve beden fonksiyonu adalet sürecine yardım eder. Bu süreç, hakimin hafıza ve hayal gücü gibi zihinsel güçleriyle, sağlıklı beslenme ve sindirim gibi bedensel fonksiyonlarına dayanır, ve

sırasıyla bu fonksiyonlar da ikincil olarak kendilerini meydana getiren fiziksel ve kimyasal süreçlere hakim olan kanunlara dayanır. Ancak bu hususların etkilerinin, kapsamlı bir operasyonun ilerlemesinde ne ölçüde yardımcı olacağına ilişkin sınırlar vardır ve bu sınırların ötesinde bu iş devam ettirilemez. Bir hakimin hem hafızası hem de hayal gücü onu yanıltabilir; normal bedensel istekleri onun hukuki kararını zedeleyebilir; ve kimya ile fiziğin doğal süreçleri onun sağlığını bozabilir. Sonuç olarak psikoloji, fizyoloji, fizik ve kimya bilimleri doğru hukuki bir kararı izah edememelerine rağmen (en azından temelde) bu kararın yanlışlığını açıklayabilirler. Böyle yanlışların nedenleri psikolojik, fizyolojik ve son mercide biyo-kimyasal veya biyo-fiziksel olabilir.

Bununla beraber hakimin kendisinde bulunan istekler âlemi göz önüne alındığında, bir hakimin bedensel isteklerinin, kararlarının rasyonelitesini zedeleyebilmesine karşılık, bu istekler âlemine kendi içinden bakıldığında bu istekler ve fizyolojik fonksiyonların rasyonel bir düzen oluşturduğu görülür. Beslenme, barınma, mal mülk edinme süreci makul sebeplerle açıklanabilir; ve aynı zamanda rasyonelliğin bu düşük derecesi bir kerede bundan daha düşük bir derecede meydana gelen nedenlerce sarsılabilir. Yani, normal şartlarda ben-merkezli isteklerin rasyonel faaliyetinin işlemesine yardımcı olan hususlar, yanlışlara ve hastalıklara neden olmakla bu isteklerin faaliyetlerini aksatabilir.

Ancak gene de, rasyonellik, her zaman, daha aşağıda, bitkisel seviyede yer alan yaşamın tuzaklarına galip gelir. Biz kan dolaşımı hastalığının **nedeni** olarak kalp kapaklarının zayıflığından bahsederken, kalp kapaklarının varlığının **sebebi'** nin civarda olan kanı muhafaza etmek olduğunu söyleriz.

Bu analiz hem tarih yazmanın (Historiography) özerkliğini -ve başlıca ilgisi kendi konularını sebepler açısından açıklamak olan başka disiplinlerin de özerkliğini- te'yt eder hem de (1) bu türden bilgi dallarının doğa bilimlerinin kapsamı içinde de bulunduğunu ve (2) rasyonellik hakkındaki incelemelerin, gerçekliğin daha aşağı derecelerinde faaliyet gösteren nedenlerin ikinci dereceden bir bilgisi içinde kökleşmiş olduğunu gösterir. Ben, şimdi, bir tarihçi ile bir tarihsel şahsiyetin karakteristik karşılaşmasının biyolog ve canlı objesi arasındaki ilişki ile ne ölçüde aynı olduğunu göstermek suretiyle, tarih yazma ve biyoloji arasındaki hem bu aynılığı hem de farklılığı, hiç olmazsa biraz daha açıklamaya çalışacağım.

İlk olarak, cansız bir cismin gözlenmesinde iki mantıksal derece -gözlemci için yüksek ve obje için daha aşağı bir derece- ortaya çıktığını ve aynı şeyin bitkisel seviyedeki canlıların gözlenmesi hususunda da geçerli olduğunu; Bununla beraber, bizzat kendisi bir gözlemci olan bir hayvanı gözlemlediğimizde ise, nasıl üçüncü bir derecenin ortaya çıktığını hatırlayalım. -Burada en yüksek varlık derecesi biyoloğundur. Hayvan için orta ve hayvanın gözlediği şeyler içinde en aşağı bir derece vardır.- İkinci olarak da, mantıksal dereceler bu belirgin ayrılığının kişisel bilgi sisteminde her yerde dikkate alınmadığını göz önünde bulunduralım. Çünkü

gözlemcinin bütün ipuçlarının, işaretlerinin, vasıtalarının ve diğer başka yardımcı unsurlarının bizzat kendisiyle özdeşleştiği söylenebilir ve bu anlamda onlar, gözlemcinin kendisinin yer aldığı mantıksal bir dereceye mensup olurlar, ancak buna karşın aynı şeyler gözlemcinin altındaki daha düşük bir derecede bulunan objenin de bir kısmını meydana getirirler. Bundan dolayı da, tüm bu şeyler, bir seviyede merkezî olarak, bir başka seviyede ise ikincil olarak yer alırlar ve bu durum, iki derece arasındaki ayrımı asgariye indirir.

Şimdi de bilgiye konu olan objelerin giderek daha yüksek varlık derecelerine çıkmasından dolayı, kişinin bildiği şeylere bilenin de katılmasının durmadan arttığını ve buna paralel olarak gözlemcinin de kendi tarafından bilinen şeylere hep daha yüksek değerlendirme ölçüleri uyguladığını dikkate alacağım. Bir insanın başka bir insanı bilmesi noktasına geldiğimizde ise, bilen bildiği şeye o kadar derinden nüfuz ederki, hemen iki farklı mantıksal derece tayin edemediğimiz için, bu iki eğilim bilen ve bilinen arasında varlık açısından vuku bulan oldukça açık ve net bir ayrımı ortadan kaldırır ve ikisini birleştirir. Bu, aslında, bir insanı sorumluluk sahibi bir kişi olarak düşündüğümüzde, ve kendimiz için kabul ettiğimiz aynı ölçüleri onun içinde kullandığımızda, ona ilişkin bilgimizin *bir gözlem vasfını kesinlikle kaybettiğini* ve bunun yerine bir *karşılaşmaya* (encounter) dayandığını söylemektir.

Ne var ki bu karşılaşma, henüz sürecin sonu değildir. Şimdi, izninizle, bu sürecin son safhasına geçecek ve onu ilk olarak tarih yazma açısından anlatacağım. Dramatik tarih, genellikle üstünde tartışılan kişiler, ünlü tarihsel şahsiyetler hakkında yazılır. Tarihçiler -bu tarihçiler ister düşmanca ister dostça olsunlar- böyle şahıslar için, tarihçinin kendi yaşam tecrübelerinden kaynaklanmayan *tarihsel sorumluluk ölçüleri* kullanmalıdırlar. Daha özel olarak, büyük tarihsel bir kişinin, örneğin; Napolyon'un hayranlarını ele alalım. Napolyon'a hayran olan bir tarihçi, Napolyon'u onun taraftarı olarak inceler. Aslında o, bir yüzyıldan fazla bir zamandır, Avrupa'nın her tarafında insanları yönlendiren duygusal hareketlerin oluşturduğu bir inanca iştirak etmektedir. Napolyon figürü, kendi zamanından bu yana, Kıta Avrupa edebiyat ve felsefesine hep acımasız bir azamet ideali olarak hizmet etmiştir. Stendhal'in Julian Sorel'i, Balzac'ın Rastignac'ı, Pushkin'in Herrman'ı, Dostoievsky'in Raskolnikoff'u -bunların hepsi de Napolyon'dan etkilenmiş olan Fransız ve Rus gençlerinin oldukça fazla sayıdaki portreleridir. Bu hareket, Almanya'da "*Ahlâkiyatın Menşei* " inde (*Genealogy of Morals*), Napolyon'u insanîyetlikten çok kaba kuvvetle iş gören soylu amacın cisim haline gelmiş şekli olarak tasvir eden Nietzsche'nin politik etkisi altında, en üst noktaya varmıştır. Bununla beraber, bu inanç, Nietzsche'den kendi zamanımıza kadar ulaşmış ve doğrudan Mussolini'nin hiddetli bakışına ve Hitler'in perçemine yansımıştır.

Bir kişiyi ulaşılacak bir ideal olarak düşünmek o kişinin otoritesine teslim olmayı gerektirir. Bir Napolyon hayranı, Napolyon'u önceden belirlenmiş bağımsız ölçülerle değerlendirip bir karara varmaz, ama, tam tersine, kendini değerlendirme ve kendi hakkında bir karar verme hususunda Napolyon figürünü bir ölçü olarak alır. Böyle bir hayran, kahramanını başkalarına tercih ederken hatalı olabilir, fakat onun büyüklük hakkında anlattıkları doğrudur. Sarmal yapılı yıldız takımını gözlemek için daima bir teleskoba ihtiyaç duymamız gibi büyüklüğün farkına varmak içinde *saygı duygusuna* muhtacdır.

İzninizle, burada söylediklerimi, amacına tamamen ulaşsın diye biraz daha açacağım. Bu konferansların başında *anlamayı bir bilgi edinme vasıtası* olarak kabul etmekle doğa bilimlerinden insan bilimlerine uzanan bir bilgi akışı elde edeceğimize söz vermiştim. Diğer bütün dereceleri bütünüyle ihtiva eden insanın zihinsel yaşamı yanısıra çince gibi karmaşık olan kapsamlı bir dereceler silsilesine de işaret etmekle bu sözümü bir dereceye kadar yerine getirdim. Bununla beraber, bahsettiğim bu son şey, *insanın*, bir kültürel miras zemininden kaynaklanan entellektüel istekleri sayesinde hakikatı ve onu aydınlatacak olan mükemmel vasıtaları aramaya karar vermesine neden olan, ve böylece kendisini diğer tüm varlıklardan ayıran *ayırdedici varlık formuydu*. Bu noktada ise, insanı hakikata ve bütün insan ideallerine götüren yolun, insanın özgürlük ve saygı görme isteği olduğunu, ve bu sayede insanın esasen kendisiyle aynı prensiplere değer verenlerden hem saygı gördüğümü hem de bağımsız olduğumu gördüm. Doğrusu bu suretle, insanın evrensel çağrısının başarısı ve *özgür bir toplumun yapısal temelleri* hakkında da belli bir kanaate ulaştım.

Şu anda ise, tarih yazmayı, doğa bilimleriyle ilişkisi içinde ele almakla bu temel konulara geri dönmüş oluyoruz. Büyüklük karşısında saygı içinde olmanın, yükselen gerçeklikler silsilesinde yapılan bir dizi incelemenin son kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Fizikten başlayıp, biyolojik bilimlerde ortaya çıkan dereceler içinden geçtik, ve sorumlu seçimlerin örneği olarak insanın incelenmesine vardık; daha sonra, eşitlerin bu karşılaşmasını müteakip, kahramanların incelenmesine devam ettik; kendimizi onların hayaliyle yetiştirdiğimizi ve konumuza saygı gösterdiğimizi anladık. Açıkça görülüyorki, bu noktaya geldiğimizde artık kendimizi konumuzun üzerindeki mantıksal bir derecede bulunan bir gözlemci gibi düşünemeyiz. Eğer hala iki derece ayırdedebiliyorsak objemize *dışardan bakıyoruzdur*, içerden değil.

Bu eğitim sürecinin ahlaksal bir bozulmaya yol açabileceğini bize hatırlatması nedeniyle örneğim olarak Napolyon figürünü özellikle seçtim. Bu örnek, hem düşünce hayatımız hakkında üstün kişilerin hürmetle ele aldığımız işlerine ve yaptıklarına nasıl tam bir itimatla güvendiğimizi, hem de bunu yaparken ne kadar özgür olduğumuzu, ve elbette kendilerini efendilerimiz olarak kabul ederek onlara güvenmekle ne kadar zararlı çıktığımızı göstermelidir. Aslında, bu seçim hakkının eninde sonunda bize ait olması gerekir. Çünkü; yetkililer rakipleriyle kendileri arasında nasıl bir seçim yapılacağını bize öğretemezler. Ancak, içinde kendi duygu

ve düşüncelerimizi ortaya koyduğumuz zihni ve sosyal çevrenin de bir dereceye kadar bize verili olduğumu kabul etmeliyiz. Sonuçta nihai kararımız, bir dereceye kadar onunla uyum içinde olacaktır. Kısacası, bizler kahramanlarımızı ve takdir edeceğimiz kişileri belirlerken özümüzdeki çağrıya uyuyoruz:

İşte bu noktada, insanı inceleme tamamen bir kendini eğitime sürecine dönüşüyor. Şu anda biz bir şahısla ilgilenmiyoruz ya da bir objeyi gözlemliyoruz. Bunun yerine, kendimizi geçmişin büyük zihinlerine benzetmeye ve onları anlamaya çalışıyor, kendimizi yasaları yapanlar hakkında üzerimize düşen görevlerin gereğini yerine getirmeye adıyoruz. Eğitilmiş ve disipline edilmiş zihnimizin rehberliği sayesinde, kendimizi genel standartlara ve kanaatlara ilişkin bir yapı içinde buluyoruz.

Nitekim, ilk konferansımın sonunda, böyle bir düşünceye örnek olarak, müziğin verdiği zevke ve soyut matematiğin incelenmesine değinmiş ve insanın -akli, ahlakî, estetik ve dinî fikirlerden oluşan- bütün hassas âleminin, kültürel miras yapımız içinde yaşama ve büyüme sayesinde anlaşıldığını söylemiştim. Bu sürecin anlamaya karşı duyulan tutkulu bir istekle hareket ettirildiğini, ve bunun da zihnimizin kendine iletilenden daha tatminkar varlık formlarını ortaya çıkarmasına sebep olduğunu ifade etmiştim. Şu halde, bir kez daha fizikten tarih yazmaya kadar uzanan bir dizi inceleme sonucunda, *bilgiyi elde etmemizin, bir anlama ve kendini verme eylemi içinde gerçekleştiğinin farkına varmış bulunmaktayız.*

* * * * *

Bununla beraber, bu husus, burada Lord Lindsay'ın kurucusu olduğu bu üniversitenin öğretmen ve öğrencilerine hitab ederken de, kendi konumunu sarsmadan devam etmektedir. Geçmiş yirmi yıl içinde, çoğu kimse üniversitelerin topluma borçlu olduğunu, ve doğal olarak da, üniversitelerin doktorlar, teknisyenler ve topluma yararlı başka uzmanlar yetiştirmelerinin görevleri olduğunu düşünmüştür. Bu görevler üniversitelerin toplumu şekillendirdiği iddiaları ile mukayese edildiğinde önemsiz kahrılar. Çünkü; üniversiteler, modern insanın zihnine şekil veren yapının en yüksek kısmını oluşturur. Öğretim üyeleri, insanların görevlerini açıklayan ve toplumun dikkate alması gereken ölçüler ortaya koyan kültürel mirasın günümüzdeki belli başlı aktarıcı ve yorumlayıcısıdır. Üniversitelerin asıl görevi, genç insanlara ve onlar arasında bulunan geleceğimizin liderlerine özgür bir toplumun hizmetine sunulması gereken temel gerçekleri öğretmektir.

İnanıyorum ki Lord Lindsay'ın bu üniversitede gerçekleştirmiş olduğu gibi toplum içinde de böyle bir üniversite düşüncesine sahip çıkılır.

Bibliyografik Not

Tarihin doğa bilimlerinden ayrılmasını amaçlayan ve bu konferansın konusunu oluşturan hareket, Collingwood tarafından, ölümünden sonra yayınlanmış olan *The*

Idea of History adlı kitabında incelenmiştir. Bu kitap İngiliz öğrenciler arasında (haklı olarak) öyle popülerdir ki, Collingwood'un, tarihsel bilgi kuramı içindeki modern anti-positivist hareketin kurucuları olarak bahsettiği Windelband, Rickert ve Dilthey'in çalışmalarını değerlendirmesi esnasında ona katılmadığım kimi hususlara işaret etmek gerekmektedir.

İlk olarak belirtmeliyim ki, Collingwood'un, Windelband'ın 1894'de Strasburg'da verdiği rektörlük nutku hakkındaki sert eleştirisi bir yanlış anlamaya dayanır. Windelband, gerçeklik alanının nomothetic (kural koyucu) ve idiographic (bir defalık olanı betimleyici) bilgi konularına bölünebileceğini söylemiyor. O, bunu kesinlikle reddetmekte ve bu iki bilgi şeklinin, bütün bilginin mantiken birbirinden ayrı iki kısma işaret ettiğini öne sürmektedir. Ne var ki, Windelband, Schopenhauer'in, bir defa olan olaylarla ilgili tarih alanında *tarihin bilimsel karakteri* aleyhine yönelttiği itirazlara karşı şaşılacak derecede gözü kapalı da değildir. Nitekim o da aynen, Collingwood'un Schopenhauer'i eleştirirken yaptığı gibi, bir çok benzer hususta, Schopenhauer'i eleştirmiştir. Aslında Collingwood ve Windelband'ın, Schopenhauer'in görüşleri hakkındaki değerlendirmeleri, karşılaştırıldığında, bu, benim referanslarımda ortaya çıkan belirgin farklılıkları da açıklar.

İkinci olarak; Collingwood'un Rickert'in görüşlerini tam olarak anlatmadığını da belirtmem gerekir. Rickert meşhur eseri, *Die Gremen der natur wissenschaftlichen Begriffsbildung* (1902) 'de tarihsel eylemlerin değerlendirilmesinin tarih yazmanın özel bir görevi olduğunu söylemez. O, bunun aksini öne sürer ve tarihin bir bilim olarak övme ya da yermeye nispet edilmesinden son derece kaçınmakla beraber onun övme ve yeme konusu şeyleri sadece tesbit ettiğini ayrıntılı bir şekilde tartışır. Rickert, bu görüşü, tarihsel yorumun ahlaksal değerlendirmeler içerdiği kuramı hakkındaki düşüncelerini açıklayan Troeltsch'a ve daha sonra Meinecke'ye karşı savunmuştur. [kitabının sonraki baskılarında (1921-1929)] Buna karşın, Rickert, Max Weber'e gelince, onu, değer bilimden bağımsız olması gerektiği şeklindeki kendi kuramının bir takipçisi olarak görmüştür. İşte bu yüzden de, benim konuşmam Rickert ve Weber'den ziyade Troeltsch, Meinecke ve Collingwood'a dayanıyor.

Dilthey'e gelince, Collingwood, ona ilk ayrılmacılar arasında yer alan Windelband ve Rickert'den daha fazla önem vermektedir. Nitekim daha sonra, Dilthey, İngiliz okuyucu için başarılı bir şekilde çevrilmiştir. Dilthey'in yapıtı, fenomoloji ve ekzistansiyalizmi kapsayan büyük düşünce sisteminin bir bölümünü oluşturmakta olup, Avrupa kıtasındaki tüm felsefe anlayışını değiştirmiştir. Dilthey'in bir de Modern Gestalt Psikolojisi var ki; bizzat ben, bu psikolojinin fonksiyonunu, felsefi bölümlerinde işaret edilen bir bilgi teorisi olarak, yeniden belirlemeye çalışıyorum. Nitekim çoğu ifadelerim bu düşüncemi yansıtmaktadır. Bununla beraber unutmamam gereken en önemli şey, Dilthey'in düşüncesinin, temelde, tarihin doğa bilimleri alanından ayrılmasına dayandığıdır.